

Univerzita Pardubice
Filosofická fakulta

Svoboda a tolerance v Komenského Obecné poradě
Eliška Němcová

Bakalářská práce
Pardubice 2009

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne .....

Podpis.....

PODĚKOVÁNÍ

Na tomto místě bych ráda poděkovala PhDr. Věře Schifferové, CSc. za ochotnou a laskavou pomoc, za cenné a odborné rady, které mi poskytovala při vedení mé bakalářské práce. Také bych ráda poděkovala svým rodičům, kteří mi umožnili studovat na Univerzitě Pardubice a po celou dobu studia mě nejen finančně, ale také psychicky podporovali.

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Katedra religionistiky a filosofie
Akademický rok: 2008/2009

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE
(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Eliška NĚMCOVÁ**

Studijní program: **B6101 Filozofie**

Studijní obor: **Filozofie**

Název tématu: **Svoboda a tolerance v Komenského Obecné poradě**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Studentka se ve své práci zaměří na Komenského pojetí svobody a tolerance. Pro Komenského je svoboda součástí lidské přirozenosti. Svobodu ničí všechny války, spory, sváry i intolerance. Komenský proto ve svých spisech navrhoval, jak lze navrátit lidem jejich ztracenou svobodu.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

Komenský, J. A., OBECNÁ PORADA O NÁPRAVĚ VĚCÍ LIDSKÝCH, Praha, Nakladatelství Svoboda 1992

Komenský, J. A., APOŠTOL MÍRU, Praha, Československý spisovatel 1949

Komenský, J. A., VYBRANÉ SPISY VIII., Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1975

Patočka, J., KOMENIOLOGICKÉ STUDIE I., Praha, Oikoymenh 1997

Patočka, J., KOMENIOLOGICKÉ STUDIE II., Praha, Oikoymenh 1998

Patočka, J., KOMENIOLOGICKÉ STUDIE III., Praha, Oikoymenh 2003

Tretera, I., NÁSTIN DĚJIN EVROPSKÉHO MYŠLENÍ (vybraná kapitola), Praha, Paseka 1999

Vedoucí bakalářské práce: **PhDr. Věra Schifferová, CSc.**
Katedra religionistiky a filosofie

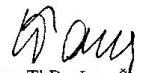
Datum zadání bakalářské práce: **30. dubna 2008**

Termín odevzdání bakalářské práce: **31. března 2009**

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.
děkan

L.S.

doc. ThDr. Ivan Štampach
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2008

SOUHRN

Práce je zaměřena na problematiku Komenského koncepce svobody a tolerance. Podle Komenského jsou vztahy ve společnosti následkem prvotního hříchu pokaženy a svoboda člověka je potlačována v důsledku válčení, vraždění, sporů a hádek. Jak Komenský opakovaně zdůrazňuje, svoboda je součástí lidské přirozenosti a je dána lidem od Boha. Svobodou a jednáním založeným na dobrovolnosti se lidé přibližují k Bohu jakožto k svému dokonalému Stvořiteli.

Komenský ve svých nápravných spisech navrhoval, jak svobodu lidstvu navrátit. Nevěřil, že by lidé byli prvotním hříchem zkaženi natolik, aby v nich obraz boží nemohl být obnoven, aby se opět stali bytostmi svobodnými, tolerantními, mírumilovnými, lidskými a vzdělanými.

Komenského proces nápravy měl zahrnout každého člověka, bez ohledu na jeho náboženské vyznání, pohlaví, věk nebo sociální postavení. Na počátku je u Komenského tolerance vůči všem lidem. Cesta k nápravě člověka a celé společnosti zahrnuje výchovu k lidskosti, vzdělání a všeobecné usmíření, které by ukončilo všechny nesmyslné války.

KLÍČOVÁ SLOVA

svoboda, tolerance, náprava, výchova k lidství, usmíření

TITLE

Liberty and toleration in De rerum humanarum emendatione consultatio catholica by Comenius

SUMMARY

Thesis is focused on questions about concept of liberty and toleration by Comenius. According to Comenius the relationships in a society are twisted as a result of the original sin and liberty of a man is suppressed as a result of wars, murders, misunderstandings and quarrels. Comenius repeatedly emphasizes liberty as a part of human nature that is given to humanity by the God. Liberty and voluntary actions are characteristics by which is humanity brought closer to the God as its perfect Creator.

Comenius purposed in his reformatory records how to bring back liberty to humanity. He doesn't think that humanity is so tainted not to be able to renew the idol of the God so they can become free, tolerant, peace loving, intelligent human beings once again.

Process of reformation should include every human being no matter his religion, sex, age of social status by Comenius. The first principle of Comenius is toleration to people. The way of reforming human and the whole society include education of humanism, knowledge and overall appeasement that would end all senseless wars.

KEY WORDS

liberty, toleration, reformation, upbringing to humanity, reconciliation

Obsah

OBSAH	8
ÚVOD	9
1. KOMENSKÉHO POJETÍ ČLOVĚKA JAKO SVOBODNÉ BYTOSTI	11
2. TOLERANCE A JEJÍ MEZE	19
3. VÝCHOVA K LIDSKOSTI JAKO CESTA K NENÁSILÍ, SVOBODĚ A TOLERANCI	26
4. SVOBODA A TOLERANCE VE VŠENÁPRAVNÉM PLÁNU J. A. KOMENSKÉHO.....	31
5. SVOBODA, TOLERANCE A ÚSILÍ O VŠEOBECNÉ SMÍŘENÍ.....	36
6. SVOBODA A TOLERANCE VE VŠEVÝCHOVNÉ NAUCE J. A. KOMENSKÉHO.....	40
ZÁVĚR	45
POUŽITÁ LITERATURA	46

Úvod

Východiskem práce je pojetí svobody a tolerance v Komenského díle, především v *Obecné poradě o nápravě věcí lidských* (*De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*). Toto dílo nepochybně není jediné, kde se u Komenského úvahy o svobodě a toleranci vyskytují. Jsou součástí i mnoha jeho dalších prací. Svobodu a toleranci nelze u Komenského separovat od jeho dalších filosofických, náboženských či politických pojmů a myšlenek. Např. od ideje celkovosti, jednoduchosti, irénismu, řádu nebo harmonie. Všechny tyto myšlenky spolu úzce souvisejí.

Komenský nechtěl hledat různé možnosti svobody a o nich poté mluvit, ale všechny jeho snahy mířily k tomu, aby byla člověku navrácena jedna jediná svoboda, která poté člověku umožní vést svobodný život. Je to svoboda, která patří k lidské přirozenosti a podle Komenského je lidem darována Bohem. Tím, že je dána od Boha, je lidská přirozenost dostatečně soběstačná, schopna se sama svobodně rozhodovat a volit („...neboť naše přirozenost se sama o sobě nejen kloní, nýbrž přímo řídí krásné věci vidět, dobrých si žádat, užitečné sledovat“¹). Podle Komenského je lidská přirozenost způsobilá vybírat si možnosti. A než byla pokažena prvotním hříchem lidí, chtěla přirozenost věci dobré, správné a nenásilné. Svoboda volby, rozhodování, myšlení je lidem znemožňována pokažením společenských vztahů, válkami a nesnášenlivostí. Komenský se proto snaží najít cestu k obnovení lidské svobody. To je podle něj možné reformou celé společnosti, tzv. „věcí lidských“ (z lat. „res humanae“) a samotného člověka jako jedince.

Práce se tedy opírá hlavně o promýšlení, úvahy o cestě vedoucí k nápravě, která poté umožní navrácení svobody všem lidem. Podle Komenského se na počátku této pouti nachází tolerance (jeho plány na nápravu nevyklučovaly žádného člověka, Komenský nečinil rozdíly mezi národnostmi, pohlavími

---

¹ KOMENSKÝ, J. A. *Panorthosia*, kap. V., § 37. In: Týž, *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, sv. III. Praha: Svoboda, 1992, s. 287.

nebo mezi lidmi různého sociálního postavení) a sebenáprava člověka. V průběhu nápravy je podle Komenského nemožné, aby lidem byla odepřena dobrovolnost, dobrovolné jednání a přistoupení k nápravě z vlastní vůle. To by nebylo vykročení k nápravě, ale zpět k nucení lidí a násilí.

Velmi důležitým pilířem nápravy je pro Komenského vzdělávání a výchova člověka k opravdovému lidství. Z Komenského výchovně-vzdělávacího procesu neměl být také nikdo vynechán. Komenský se i tady řídil zásadou „omnes, omnia, omnino“. Komenského pohled na člověka byl skutečně humanistický a demokratický. Středem jeho úvah, plánů byl hlavně člověk (a to každý člověk bez výjimky). Chtěl, aby se ze všech lidí opět stali lidé pravdy, nesobečtí a především, aby si každý člověk uvědomil rovnost všech lidí před Bohem.

Komenského jednání a také jeho dílo je pochopitelně výrazem celé jeho osobnosti. Úsilím o navrácení svobody, zavedení tolerance, lásky a míru mezi lidmi nechtěl Komenský získat oblibu či obdiv. Naopak, mnohdy se jeho plány oblíbě netěšily. Komenský se však řídil jen svou láskou k lidem, touhou po míru a usmíření lidí. Jeho dílo mělo být návodem pro ostatní, jak se stát svobodnými, irénickými a pansofickými bytostmi.

1. Komenského pojetí člověka jako svobodné bytosti

Ve slovníku připojeném k *Malé filosofii člověka* Jana Sokola je svoboda definována jako „jeden z charakteristických rysů lidské bytosti, vedle rozumu nejvyšší atribut člověka. U Aristotela chápána jako nezávislost na jiných co do prostředků k životu (vnější s.), u stoiků jako zbavenost vášní, které člověka zotročují (s. vůle). Křesťanství mluví spíše o osvobození od sil, na nichž člověk závisí a z nichž má strach (zejm. nadlidských „mocností“ a smrti)...². O toleranci se v *Ilustrovaném encyklopedickém slovníku* říká, že je to: „snášlivost, respektování cizího přesvědčení, cizích názorů; zvláště politická a náboženská“³. Ve slovnících jsou napsána ovšem jen pouhá fakta. Pro Komenského tyto myšlenky znamenají mnohem více.

Komenský jako hluboce věřící křesťan samozřejmě čerpal hlavně z biblické tradice, která předpokládá osobní lidskou svobodu. To znamená také svobodu rozhodování a volby. V jeho díle se to projevuje mnohými citacemi přímo z Bible, např.: „*Bůh na počátku stvořil člověka a ponechal mu možnost vlastního rozhodování*“ [Sír 15, 14]. S pomocí Boží milosti se pak lidé mohou také různě zlepšovat a pracovat na sobě. Taková svoboda je člověku vrozená a je součástí lidské přirozenosti (lidská přirozenost si žádá moudrost, mír a přízeň Boha). Komenský byl přesvědčen, že člověku přirozeně svoboda náleží. Svoboda jde u Komenského ruku v ruce s tolerancí a snášlivostí (ty ovšem mají také své hranice, jak se ukáže dále). Další věcí, kterou Bůh podaroval člověka, je láska k této svobodě. Proto by si člověk měl obhajovat vlastní svobodu a zároveň respektovat svobodu druhého, neboť podle Komenského: „*svoboda je znakem božství*“⁴. Každý člověk by měl toužit podobat se tímto znakem Bohu, jakožto svému vzoru a Stvořiteli. A neměl by jakkoli upírat stejnou možnost druhým

---

² SOKOL, J. *Malá filosofie člověka a slovník filosofických pojmů*. Praha: Vyšehrad, 2007, s. 383.

³ KOLEKTIV AUTORŮ ENCYKLOPEDICKÉHO INSTITUTU ČSAV. *Ilustrovaný encyklopedický slovník*, díl III (Pro-Ž). Praha: Academia, 1982, s. 602.

⁴ KOMENSKÝ, J. A. *Panegersia*, kap. IX., § 18. In: Týž, *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, sv. I. Praha: Svoboda, 1992, s. 112.

lidem omezováním jejich svobody. U Komenského se svoboda řadí mezi nejdůležitější etické kategorie.

V jedné ze školských her, které Komenský napsal, *Kynik Diogenes*, vkládá Komenský do úst své vysvětlení svobody Diogenovi ze Sinópy. Diogena si vybral pro svou hru proto, že mu byl příkladem svobodného a nezávislého filosofa. Když Diogenes odpovídá jednomu ze svých žáků, co je nejlepší dobro, říká, že nejlepším dobrem je právě svoboda. „*Svoboda je ten nejlepší stav, kdy člověk je svým pánem a neotročí věcem zvenčí. Sám v sobě pak ovládá neřesti*“⁵. Svobodný člověk má být nezávislý jak na materiálních věcech (jako jsou např. peníze, jídlo nebo majetek), tak na lidech a jejich názorech.

Svoboda je pro Komenského součástí štěstí a obecného dobra. A taková svoboda, štěstí i dobro jsou mnohem lepší, když jsou společné pro všechny, a nenáleží pouze jedinci. S tím souvisí také stav veškeré společnosti. Lidé se nemají snažit o individuální dobro (aby se vedlo dobře jen jednomu konkrétnímu člověku), ale všichni mají usilovat o to, aby se dobře dařilo celé společnosti, což plyne z Komenského důrazu na celkovost, celek. Podobá se to Komenskému přirovnání, že je mnohem lepší Slunce, které dává světlo a teplo všem lidem, než světlo svíčky, která dává světlo jen jednotlivci či jednomu příbytku.

Možnost vlastního rozhodování a samotná lidská přirozenost jsou utlačovány hlavně ve válkách. Komenský věděl, o čem mluví, protože za svého života zažil třicetiletou válku a války, které ji následovaly. Na vlastní kůži zakusil intoleranci, nemožnost vlastního rozhodování, pronásledování a vynucený odchod do exilu kvůli svému náboženskému vyznání. Jeho snahy a plány nebyly proto jen plané ideály, ale toužil po skutečné nápravě společnosti ve své zemi a následně na celém světě. Také z tohoto impulsu se u něj objevují zásady, kterými se snažil řídit po celý život: Jen nic násilně! Všechno ať samo plyne, ať ve věcech násilnost není (lat. znění: *Omnia sponte fluant, absit violentia rebus*).

---

⁵ KOMENSKÝ, J. A. *Apoštol míru*. Praha: Československý spisovatel, 1949, s. 48.

Komenský při svém skrývání se a utíkání pocíťoval beznaděj, a přesto do exilu odcházel s vidinou lepší budoucnosti. V této nelidské nouzi se mu začínaly vyjevovat stále jasnější a zřetelnější obrysy budoucího štěstí. Součástí tohoto budoucího štěstí měla být svoboda přesvědčení, tj. tolerance a sjednocení národů. Myšlenkovým centrem tohoto sjednocení měla být mravnost všech lidí. Neméně důležitá byla samozřejmě rovnost všech lidí před Bohem.

Komenský věřil, že náprava celé společnosti a „věcí lidských“ (tj. filosofie, náboženství a politiky, jimž odpovídá lidské vědění, doufání a chtění) povede k tomu, že se člověk stane opět bytostí svobodnou. *„Naprosto tedy musíme směřovat k tomu, aby se lidskému pokolení vrátila svoboda myšlenková, svoboda náboženská a svoboda občanská“*⁶. A co přesně jsou „věci lidské“, které si Komenský přeje napravit? Jsou to takové věci, které pomáhají zdokonalovat lidskou přirozenost a vše, co k přirozenosti patří (takže také svoboda). Nápravou se tedy má vytvořit nová filosofie, nová politika a nové náboženství. „Věci lidské“ již nemají být postavené na stranicích, zkorumpovanosti a násilí. Tyto nové „věci lidské“ mají být podle Komenského po nápravě založeny na universalitě, jednoduchosti, přirozenosti a hlavně na dobrovolnosti, to jest na svobodě.

To, co šlechtí lidskou přirozenost, je rozum, vůle a činorodost. Přesněji řečeno mezi „věci lidské“ patří filosofie, která obsahuje vzdělanost člověka a celou vědu. Politika zase určuje vztah člověka k druhým lidem a řídí celou společnost. Poslední „věcí lidskou“ je náboženství, které ovládá vztah člověka k Bohu a pomáhá pečovat o nejvyšší dobro. Komenského snahy o nápravu jsou ve všech směrech humanistické – člověk se nachází v hlavním zorném úhlu Komenského. Bez člověka totiž není možné dokončit dílo stvoření. Až člověkem se dokončí dokonalý smysl světa.

Člověk podle Komenského není jen pasivně zařazen do sítě vztahů ve světě, kde mu nezbývá nic jiného, než akceptovat své místo. Člověk podle Komenského řídí svůj život a své vztahy k okolnímu světu (k přírodě a společnosti). Není jen

---

⁶ KOMENSKÝ, J. A. *Panorthosia*, kap. X., § 9, cit. d., s. 323.

pasivním příjemcem, ale očekává se od něho aktivita. Přesněji řečeno: aktivní spolupráce a spolupráce na kosmickém procesu. To zároveň povede k uskutečnění samostatnosti, šíření vzdělanosti a hlavně k obnově svobody všech lidí.

Komenský celou svou bytostí věřil, že obnovou lidské svobody (které bude následovat po nápravě „věcí lidských“) by se zlepšily také ty součásti světa, které prozatím člověku jen škodí. O tom svědčí jeho výrok v Obecné poradě: „*Kdyby všude kvetla taková lidská svoboda, aby všechno bylo plné světla a řádu, a kdyby se místo bystřiny násilného nucení zaváděl proud dobrovolných skutků, následoval by mír a bezpečí*“⁷. Komenský chtěl, aby lidé byli vyvedeni na světlo, což zároveň znamená, aby byli přivedeni ke svobodě. Měli být osvobozeni od dogmatických myšlenek i od poslušnosti autoritám a kultům.

K procesu nápravy musí každý přistupovat s vědomím toho, že napraveno musí být všechno a všichni a že napravovat se musí všemi prostředky. Člověk, který je zde „napravovatelem“, musí k reformě přistoupit dobrovolně. „*Napravovateli zde budou všichni dohromady i každý zvlášť: lidé, stavy národy, poněvadž všichni vcelku i každý zvlášť jsou lidé, to je tvorové obdařeni svobodnou vůlí, stvoření k podobenství tvůrcovu, ponechání v moci vlastního rozhodování...*“⁸. Ani sám Bůh člověka nenutí násilím nebo výčitkami k nápravě. Pouze lidem radí, dává sliby lepší budoucnosti a učí je vyhýbat se zlému. Je jen na člověku, zda bude dobrovolně následovat toto vedení Boha. Člověk, který se chce podobat svému předobrazu- Bohu, proto nesmí „obracet“ druhého člověka k nápravě násilím.

Jak je vidět, dobrovolnost úzce souvisí se svobodou. Je to kousek božství v lidech, který Bůh vtiskl do člověka jakožto svého obrazu. Proto stejně jako boží vůle je zcela nezávislá, tak je svobodná také vůle člověka. Dobrovolnost, svoboda se poté projevuje v různých aktivitách, které může člověk vykonávat buď dobře, nebo špatně. Komenský napsal v *Analytické didaktice*: „*Lidská*

---

⁷ KOMENSKÝ, J. A. *Pampaedie*, kap. III., § 40. In: Týž, *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, sv. III, cit. d., s. 33.

⁸ KOMENSKÝ, J. A. *Panorthosia*, kap. V., § 18, cit. d., s. 294.

přirozenost jest svobodná, miluje činnost z vlastní vůle a děsí se nucení. Tak chce být vedena k tomu, k čemu směřuje, a nechce býti vlečena, strkána nebo nucena“⁹. Jednat dobrovolně znamená konat z vlastní vůle a v souladu s dobrem. Tak člověk samozřejmě nejedná, když je zotročen, podmaněn jiným člověkem, když se účastní válčení, či je vystaven jinému utrpení, strachu apod.

Při odstranění svobody dané lidem totiž člověk ztrácí svou lidskost. Podřizování člověka cizí vůli a slepé důvěřování jiným lidem zahaluje tmou nejen pravdu a dobro, nýbrž tak důležitou lidskou svobodu. Vysvobození z této temnoty je podle Komenského možné tím, že lidé přestanou zaslepeně následovat lidského vůdce a nechají se vést pouze Bohem. Kde se objevuje bezmyšlenkovité následování bez použití vlastního rozumu a vůle, tam lidé přichází o důležitou složku lidské přirozenosti. Přicházejí o svou soudnost. Bůh uložil do lidské duše nezávislost na jiných lidech. Člověk je závislý jen sám na sobě a na Bohu.

Jednání z vlastní vůle se může ale projevovat také negativně. Člověk, který touží dokázat, že jedná naprosto dobrovolně, se může uchýlit k věcem špatným či zakázaným. Domnívá se, že se může odklonit od původní božské dobroty, čímž prokáže jednání jen na základě vlastní vůle. Mnoho lidí se proto obrací raději k tomu, co je nepřijatelné. Proti tomu ale Bůh nijak nezasahuje, a hlavně člověka jednat správně nenutí. Jen se snaží radit, vysvětlovat, či odrazovat. Kdyby Bůh při svém odstraňování špatností použil násilí, on sám by v člověku zničil svobodnou vůli, kterou člověku daroval. Jak Komenský píše, Bůh by zbavil lidi jejich „člověčenství“. „...*Bůh nám i našim činům zcela zřetelně doporučuje cestu jednoty, jednoduchosti a dobrovolnosti“¹⁰.*

To se ale velice často neděje. Důvodem je sledování výhradně vlastních zájmů a svého privátního dobra. Člověk má mylnou představu, že jen on vlastní pravdu (to také rozšiřuje dál, a když to udělá více lidí, vzniknou rozpory). Objevuje se závist a lidé se už nebojí ani prolít krev druhého člověka, pokud by z toho mohli něco získat. V důsledku toho lidská společnost sešla z cesty jednoduchosti

---

⁹ KOMENSKÝ, J. A. *Jak (se) učit*. Praha: Mladá fronta, 2004, s. 97.

¹⁰ KOMENSKÝ, J. A. *Panegersia*, kap. IX., § 19, cit. d., s. 113.

a ztratila svobodu. Do všech „věcí lidských“ se vetřelo násilí. Ovšem takto se pravda a mnohé další libé věci stávají věci nemilými, ba přímo trpkými. Souhlas nyní vzniká jen stálým přesvědčováním, nebo dokonce použitím násilí. Lidé tak mnohdy navenek vyjadřují souhlas s něčím jen proto, aby se vyhnuli ranám, ve skutečnosti tomu však nevěří a je jim to proti mysli. Z lidských vztahů vymizela dobrovolnost a na její místo nastoupilo násilí. Toto se musí navrátit k původnímu stavu: „...náprava věcí nepokročí, pokud nebude odstraněno vše, co je v lidských záležitostech násilného. A násilí není možné odstranit, pokud nebude obnovena svoboda, kterou lidi obdaroval Tvůrce věcí“¹¹. Opět se tedy ukazuje, že svoboda (svobodná volba) a dobrovolnost jsou velmi důležité pro napravení společnosti. Dobrovolnost je duší všeobecného, jednoduchého a harmonického celku. Tyto cesty naopak zase nemohou existovat bez sebe navzájem.

Dalším znakem svobody v člověku je láska. „*Láska je něco svobodného, samostatný čin, nedá se vynucovat, musí ji každý pocítit a realizovat sám z vlastní svobodné povahy*“¹². Jde zde o lásku k sobě samému, bližnímu a k celému světu. Komenský se zde samozřejmě opírá o Bibli a s Bibli také často srovnává. Navazuje tu na křesťanské pojetí lásky, která stojí v opozici vůči lásce pozemské, přirozené (tzn. lásce tělesné). V křesťanství je tato láska nazývána láskou „nebeskou“. Láska v křesťanství, což Komenský přijme také za své, patří mezi hlavní lidské ctnosti (láska, víra, naděje). Avšak láska úzce souvisí s dalšími ctnostmi člověka, jako např. s mírumilovností, snášenlivostí, nenásilností či pokorou. U Komenského je tedy láska, jakožto znak svobodného člověka, úzce propojena s tolerancí a veškerými snahami o mír.

Samotný Bůh lidem daroval lásku, víru a naději, díky kterým se lidé mohou navrátit zpět ke své přirozenosti a ctnosti. Komenský věřil, že navzdory prvotnímu hříchu v lidech zůstalo dobré jádro, které je možné díky lásce, naději a víře dovést k obnovení původní přirozenosti. Láska je potřebná, „*aby v sobě*

---

¹¹ KOMENSKÝ, J. A. *Panegersia*, kap. IX., § 34, cit. d., s. 118.

¹² PATOČKA, J. *Lidskost Komenského*. In: Týž, *Komeniologické studie*, díl III. Praha: Oikoymenh, Filozofia, 2003, s. 488. Sebrané spisy J. Patočky, sv. 11.

*lidé probouzeli city náklonnosti, vzájemné pomoci a úcty*¹³. Náklonností se může objevit láska k bližnímu, tolerance a respekt vůči odlišnému a snaha pomoci druhým lidem.

U Komenského se objevuje tzv. činná víra, což znamená činy založené na dobru, rozumnosti a právě lásce. Lidé se nesmí ohlížet na to, zda jsou tyto činy obtížné, protože člověk by se měl při prospěšných věcech řídit jen svým srdcem. „*Láska nevnímá námahu*“¹⁴. Pokud lidé milují Boha, druhé lidi a sebe sami, jsou schopni konat nejlepší věci.

Láska je protějšek nenávisti, která činí mnohé lidi nesvobodnými. Právě nenávist a zloba uvrhly lidi do chaosu a bludiště. To znamená, že je lidem odpírána jejich přirozená svoboda. Když se ale člověk navrátí zpět k lásce, obnoví se také v životě řád a harmonie. Láska může pomoci rozmotat uzel nesvárů a dovést lidi k pravdě, míru a štěstí. Lidé poté budou opět moci jednat a myslet svobodně. Láska má v lidech vyvolat touhu pomáhat druhým a vzájemnou úctu. Díky lásce lidé také prohlédnou labyrinty druhých a budou se snažit o všeobecné zlepšení celého světa. Láska je má přimět i k tomu, aby se všichni starali a pečovali i o dobro druhých lidí.

Pro Komenského láska jako znak svobodně myslícího a jednajícího člověka není sebeláska, zaměřená na vlastní tělo, chťiče a bohatství. Komenského láska směřuje k duši, spáse a k moudrosti. Pro člověka by se měl stát příkladem a vzorem lásky Kristus, který miloval všechny lidi natolik, že se pro ně všechny obětoval. Pravdivá a skutečná láska je srdečná a jejími projevy jsou dobré činy.

Komenský byl přesvědčen, že již dětem musí být vštípen smysl pro rovnost, svobodu, lásku a odpovědnost. Bude to poté tvořit základ jejich života a také základ lepší společnosti. „*Budou-li se milovati lidé mezi sebou, budou tvořiti národ lásky, národ, který bude míti porozumění i pro druhé, který se bude hleděti s nimi sblížiti, bude v nich hledati krásné lidské podstaty*“¹⁵. Láska má dovést

---

¹³ ČAPKOVÁ, D. *Úvod*. In: KOMENSKÝ, J.A. In: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, sv. I, cit. d., s. 35.

¹⁴ KOMENSKÝ, J. A. *Světům Evropy*. § 13. In: *tamtéž*, s. 53.

¹⁵ PRAŽÁK, F. *Komenský osobnost a dílo*. Brno: Rolnické tiskárny, 1920, s. 51-52.

všechny lidi ke snášenlivosti k druhým lidem. Veškeré štěstí lidstva je podle Komenského založeno na humanismu, rovnosti, lásce a svobodě.

Komenský v jedné ze svých výzev a žádostí shrnuje: „*Odložme, prosím, ohled na rozdílnost a chopme se shodných zřetelů! Milujme všichni na všech to, co máme všichni, obraz Boží i jiné různé stránky, podobně a štědře přidané darem Božím*“¹⁶. Lidé si mají uvědomit, že každý člověk je stvořen k obrazu božímu, a jako takovým všem náleží úcta. Lásku spolu s moudrostí a mocí Komenský odvozuje z triády pravda, jednota a dobro. Tyto poslední řečené jsou vlastnosti boží. Láska, moudrost a moc jsou pro Komenského znakem svobody.

---

¹⁶ KOMENSKÝ, J. A. *Panorthosia*, kap. VIII., § 11, cit. d., s. 302-303.

2. Tolerance a její meze

Komenského pojetí tolerance se patrně zrodilo (podobně jako dále u lidskosti) z nesnášenlivosti poznané na vlastní kůži. V době pobělohorské nebylo v českých zemích tolerováno jiné náboženství než katolictví, a proto museli protestantští kazatelé opustit zemi. Byli vyhnáni ze svých domovů a kvůli neschopnosti tolerovat odlišné zažívali mnohdy nelehké chvíle. Byla proti nim také používána krajní opatření, mezi kterými se objevovalo i násilí. Kdo by se nechtěl vzdát svého dosavadního místa ve svém životě, musel „přejít“ na víru, kterou preferovali ti, kteří jim vládli. Zde to znamenalo přijmout jako svou víru katolictví. Proto se Komenský rozhodl šířit toleranci v takové míře, aby se s ní dalo dojít k úplné nápravě celé společnosti a „věcí lidských“, protože nechtěl, aby intolerance jakkoli lidem ubližovala a omezovala je. Ale ani u Komenského není tolerance zcela absolutní a jeho dílo obsahuje výroky, kde se objevují určité meze tolerance. Ty jsou ale odůvodněné Komenského vírou a určitě nejsou nebezpečné v tom smyslu, že by rozdílnosti trestaly násilím.

Komenského pohled na toleranci byl pojat z hlediska náboženského a řídil se zásadou všech křesťanů, která hlásala rovnost všech lidí před Bohem. Samotné zdůvodnění tolerance a snášenlivosti čerpá Komenský z Písma. Inspiraci nalézá v tzv. pavlovském universalismu. Apoštol Pavel z Tarsu chtěl šířit křesťanství mezi všechny lidi a do celého světa. Mezi lidmi nechtěl dělat rozdíly, ať už etnické či jakékoliv jiné. „*Není rozdílu mezi Židem a Řekem; všichni mají téhož Pána, jenž je bohatý ke všem, kdo jej vzývají...* [Ř 10, 12-15]”. Komenský navazuje na Pavlovu všeobecnou snahu odkrýt Boha všem lidem dobré vůle¹⁷.

Komenský tvrdil, že člověk nemá právo činit rozdíly, protože ani Bůh nedělá rozdíly. Každý člověk je stvořen stejně k obrazu božimu a každý je stvořen stejným tvůrcem. „*Zkrátka, kam nepoložil rozdíl Bůh, tam je žádoucí, aby jej nekladl nikdo, ...*“¹⁸. Člověk tedy nesmí činit druhým lidem příkoří kvůli

¹⁷ Srov. TRETERA, I. *Nástin dějin evropského myšlení*. Praha: Paseka, 1999, s. 136.

¹⁸ KOMENSKÝ, J. A. *Pampaedie*, kap. II., § 11, cit. d., s. 19.

rozdílností. Kam je Bohem vložen rozdíl, ať už v jakémkoli smyslu, je Bohem opodstatněn. Bylo by to konání proti boží vůli, kdyby někdo chtěl pronásledovat lidi např. kvůli jiné národnosti či jinému názoru. Důležitá je snášenlivost nejen mezi jednotlivými lidmi, nýbrž mezi různými církvemi, národy, rasami či politickými stranami. Komenský proto lidi nabádá, aby se řídili zásadou, která byla pro Komenského základem nejen tolerance, ale také cesty míru: Žít a nechat jiné žít!

Komenský si byl nepochybně vědom existence mnohých národů, jazyků, skupin či náboženských sekt. Každá z nich (ať už národnostní nebo náboženská) se domnívá, že právě její názory a domněnky jsou ty jediné pravdivé. To však je pro Komenského nepřijatelné, protože podle něj existuje pouze jedna jediná pravda od Boha a vše ostatní jsou jen klamy. Tyto omyly a zdánlivé pravdy jsou viděny ostatními, sama skupina či sekta si nepravdivost svých myšlenek nespatřuje. I když si Komenský uvědomuje, že rozdílnosti jsou dány Bohem a nejsou ničím špatným, chce tyto odlišnosti mezi lidmi odstranit. Zde se objevuje rub a líc Komenského snášenlivosti, která v takovýchto případech naráží na jisté hranice. Na jedné straně je to přání, aby k jeho plánu nápravy byli přizváni naprosto všichni, bez ohledu na vyznání, sociální stav, pohlaví, atd. (stejně je to také s výchovou, která nemá být vůbec nikomu odepřena). Zkrátka: „*Když nás tedy příležitosti zavedly až sem, nežádáme si orthosii, nápravu, nýbrž panorthosii: universální, všeobecnou, plnou nápravu 1. všech; 2. ve všem; 3. všestranně*“¹⁹. Všichni bez výjimky mají být reformou „věcí lidských“ dovedeni ke stejné dokonalosti, čímž se mají přiblížit k obrazu božímu. To vlastně znamená přiblížit se tomu, jak byli stvořeni, ale od čeho se postupně odklonili. Chce, aby se ve společnosti začala užívat všeobecná filosofie (dokonalé vědění a moudrost, která bude plně vyhovovat všem rozumným lidem), všeobecné náboženství (bude uctíván jen jediný Bůh), a všeobecná politika (ta bude udržovat lidskou společnost v míru a pořádku, ze kterého se nebude možné oddělit).

---

¹⁹ KOMENSKÝ, J. A. *Panorthosia*, kap. I., § 8, cit. d., s. 260.

Může se zdát, že Komenský toleruje různé odlišnosti. Většinou ale pouze konstatuje existenci rozdílných národností, náboženství či sekt. Na druhou stranu je to spíše naopak, protože podle Komenského všechny zmatky, omyly, nebo nepokoje pochází právě od takovýchto sekt a částí. Sekta je jen část oddělená od církve, a jakákoli částečnost je pro Komenského nepřijatelná, neboť je pro něho zdrojem neštěstí. V Komenského myšlenkách o nápravě společnosti se mají „sektáři“ navrátit k ideální společnosti, od které původně „odpadli“. Teprve tehdy, až nebudou žádné sekty a bude obnovena původní jednota, navrátí se i mír a pokojnost světa. Komenský říká, že jen tak se lidstvo může přiblížit k původnímu ráji. Na reformě společnosti se má podílet také člověk; má konečně zvítězit světlo, mír a vykoupení. To se má stát díky všeobecnosti (účastnit se mají všichni), dobrovolnosti (každý nápravu musí sám chtít a z vlastní vůle), a jednoduchosti (jasné, zřetelné prostředky). Z těchto požadavků lze vyzorovat úsilí Komenského o toleranci a svobodné jednání.

Komenský jmenuje, jak především vzniká nesnášenlivost. Uvádí tyto důvody: neschopnost lidí přemýšlet stejně o věcech, to, že lidé nejsou ochotni připustit cizí názor a z jejich rozporů nakonec pramení nenávisť a pronásledování. Takovou netolerancí se lidé oddalují od svého lidství a člověk se vzdaluje od člověka. Člověk, který je stvořen k obrazu božím, si nemá libovat ve svárech, ale má být pokojný a laskavý. Cesta, jak se k tomuto obrazu opět navrátit, není jednoduchá, ale je možná. První podmínkou je tzv. smazání minulosti, kdy si lidé odpustí předešlé sváry a bezpráví (lidé by neměli trvat na předchozích potyčkách a měli by zapomenout na pomstu) a uvědomí si důstojnost člověka. Další podmínkou je nevnucovat ostatním vlastní názor, ale respektovat názor druhého. Právě to je vzájemná tolerance (*„aby nikdo nevnucoval nadále své zásady (filosofické, theologické, politické), nýbrž aby každého nechal oplývat svým názorem a klidně si užívat svých věcí; to nazveme vzájemnou snášenlivostí“*²⁰). A poslední cestu nazývá Komenský cestou smíření,

---

²⁰ Tamtéž, kap. VIII., § 3, s. 301.

kdy lidé opět spojí své myšlení, chtění a jednání (tzn. že se najde cesta, jak nejlépe spojit filosofii, náboženství a politiku).

Člověka, který je schopen se usmířit s ostatními a zapomenout na minulost, nazývá Komenský šlechetným, protože následuje příkazu Boha. „*A nikdy nebyly žádné výčitky, stížnosti a nenávisti zakončeny šťastněji, než vzájemným prominutím a zapomenutím*“²¹. Zapomenutí je jedinou možnou cestou k „uzdravení“. Zapomenutí je také možností, jak se vyrovnat se zlem. Je dokonce božské zlo porazit dobrem, a nejen přemoci nepřátele, ale také si je získat. Komenský píše, že nestačí milovat své přátele, což dovede mnoho lidí, ale milovat i nepřátele. Je tu samozřejmě ovlivněn biblickou tradicí, přesněji řečeno se tu odvolává na Matoušovo evangelium: „*Milujte své nepřátele a modlete se za své pronásledovatele [Mt 5, 44]*“²². Toto přikázání lásky Komenský nazývá dokonalostí.

Komenský říká, že i když zůstane po zapomnění „jizva“ (tzn. může zůstat vzpomínka na věci nepříjemné), nepřetrvá již bolest a soužení. Vzájemná snášenlivost má překonat případné stálé rozkoly ve „věcech lidských“, povede-li k úplnému zapomenutí či smíření. Tolerance má vést k zaniknutí nenávisti, která vznikla kvůli rozdílům. Lidé si ovšem povětšinou raději všimají odlišností, než aby se snažili nalézt to společné, čímž se vzdalují od člověka. Je to egoismus člověka, pokud si myslí, že jeho národnost, jazyk, nebo jiné místo k životu mu dávají právo myslet si, že je lepší než ostatní. Tyto předsudky musí z pohledu člověka zmizet. Na pouti k usmíření je nemožné, aby si někteří lidé mysleli, že je jimi opovrhováno. Právě zde je tedy důležitá tolerance. K pohrdání není navíc podle Komenského důvod, protože všichni lidé jsou výtvorem Boha a on všechny miluje stejně. Každý národ a každou řeč obdaroval Bůh stejným dílem, neponechal je na milost či nemilost jim samotným, a proto by měl každý národ tento svůj dar rozpoznat a využít jej ku společnému dobru.

---

²¹ Tamtéž, § 5, s. 302.

²² TRETERA, I. *Nástin dějin evropského myšlení*, cit. d., s. 141.

Toleranci by měli podle Komenského šířit hlavně vzdělanci, duchovní a vrchnosti. Vzdělanci dokáží usoudit, že je nesmyslné stíhat jiné pro odlišnost názoru (mimo jiné také proto kladl Komenský tak velký důraz na důležitost vzdělání a výchovy pro každého člověka). Vzdělané osoby kromě jiného také provází důležitá vlastnost, a tou je skromnost. Neboť Komenský zastává názor, že kdo je skromný, ten je také slušný ke všem ostatním. A to je další podmínka smíření a snášenlivosti. Takový vzdělaný a skromný člověk také ví, že nerozumí úplně všemu. Proto se nesnaží za každou cenu mluvit o pravdě a dalších věcech, pokud nejsou zcela jasné. Lidé tedy nemají mít předsudky ani vůči věcem, ani vůči lidem samým. Každá věc se má první důkladně zvážit bez hádek, sporů a předpojatostí, než se o ní začne soudit.

Často se ale stává, že někdo tvrdě hájí svou pravdu, i když se jedná o zjevný omyl. Komenský říká, že pokud jednotliví lidé přestanou druhé lidi napadat, pak se ti druzí přestanou nesmyslně obhajovat. Pokud se mezi lidmi objeví snášenlivost a moudré názory, povede se i nerozumné a špatné úsudky dostat na dobrou cestu. Moudrý člověk ví, jak si počínat s člověkem hloupým, ale i jak se od něho něčemu přiučit.

Dalším hlediskem, ve kterém Komenský dokazuje svůj smysl pro toleranci, je to, že nabádá ke snášenlivosti vůči ostatním náboženstvím, např. k ostatním křesťanům, muslimům, Židům (sám Bůh toleruje odlišnost víry, pokud je mu prokazována dostatečná úcta a podřízenost). Podle Komenského si pohané zaslouží spíše soucit než odsuzování a nenávisť, protože jsou zatím slepí a potřebují onu snášenlivost, než se napraví. Komenský také volá po milosti pro ty, kteří pronásledují jeho víru, protože Komenský si myslí, že nevědí, co dělají.

Tolerance má převládat i mezi vrchnostmi, které mají prokazovat snášenlivost a mírumilovnost nejen při jednání s vůdci jiných zemí, ale také při zacházení s poddanými. To znamená jednat s nimi nenásilně, protože úplně každému člověku byla dána šlechetná mysl, která nesmí být k ničemu nucena. Komenský

píše: „*Být nadřizen druhým znamená sloužit jim*“²³. To znamená, že i vládce je nějak zavázán svým poddaným a že jim musí prospívat. Nátlak dělá z lidí pokrytce a rodí nové spory. Naopak dobrovolnost plodí důvěru. Komenský tedy stále ukazuje, že odlišnost názorů lze snášet bez zášti a bojů. Zachování tolerance a míru mezi panovníky je důležité, „*protože ti, kteří stojí v čele, by stáli v čele svobodně, ti, jimž se vládne, by si dali vládnout svobodně, z lásky k řádu, k lidu a lásce*“²⁴.

Na Komenského pojetí tolerance lze ale pohlédnout z opačné strany: pouhé snášení odlišností mu totiž nestačí, chtěl by rozdílnost úplně odstranit. Jemnější znění je, že díky moudrosti se musí nalézt v opačných názorech střed, ve kterém by se obě myšlenky našly takovým způsobem, že by se objevila pravda, jež by byla pravdou společnou. Ale původní myšlenka tím zanikne. Omyl se objevuje tam, kde lidé svéhlavě trvají jen na svých výtvořech a tvrzeních. Smíření a svoboda jsou možné tam, kde lidé berou na vědomí myšlenky Boha, protože Písmo boží je jen jedno jediné. Je důležité, aby lidé ctili přesně dané články víry a nesnažili se tuto jednotnou pravdu členit. V náboženství se nemá hledat nic jiného kromě Krista a nebe. „*Bezpečně doufám, že si budeme bratry, jestliže se odhodláme nehledat u Boha nic jiného než Boží víru, spojenou s láskou a korunovanou nadějí*“²⁵.

U Komenského se objevují také další pasáže, odhalující meze Komenského tolerance. V *Panorthosii* např. píše, že ve všech sférách lidských se mají lidé řídit jen knihami božími. Ve školách se děti mají učit jen z knih božích (tj. moudrost, filosofie). A rovněž jen tyto knihy se mají užívat pro vedení obce (tj. politika), stejně tak se mají uplatňovat v církvi (tj. náboženství). Může se zdát, že u nápravy těchto „věcí lidských“ již není místo pro žádné jiné, tzn. světské spisy.

Pro Komenského jsou knihy boží jediným originálem, protože byly předříkány přímo Bohem, jsou snazší, protože se dají číst rychleji a jsou i spolehlivější.

---

²³ KOMENSKÝ, J. A. *Jak (se) učit*, cit. d., s. 54.

²⁴ KOMENSKÝ, J. A. *Apoštol míru*, cit. d., s. 86.

²⁵ KOMENSKÝ, J. A. *Panorthosia*, kap. VIII., § 38, cit. d., s. 308.

Komenský tvrdí, že při nápravě nelze brát ohled na knihy lidské, protože v těchto spisech se vyskytují stálé rozpory. Ty jsou dány tím, že vykladačů těchto různých děl je nesmírně mnoho a od pravdy se lze snadno odklonit. Jediný správný výklad své knihy je schopen provést jen autor, a to je v tomto případě Bůh. I proto se na lidské knihy nelze podle Komenského spoléhat. Při poradě o nápravě tedy mají být tyto díla odložena mimo, aby zrak lidí nebyl žádným způsobem klamán. Sám Komenský si je vědom, že úplné zavržení těchto knih by bylo naprosto proti jeho snahám o úplnou a všeobecnou toleranci, proto jen vyžaduje jejich odsunutí stranou, na pozdější dobu. Přesněji řečeno na dobu, kdy společnost již bude napravená a bude tedy obnovena svoboda, svobodná vůle a všeobecná láska člověka k druhému člověku.

3. Výchova k lidskosti jako cesta k nenásilí, svobodě a toleranci

Jednou z cest, které Komenský pro nápravu a reformu společnosti navrhuje, je výchova. A to výchova taková, díky které se člověk stane skutečně člověkem, totiž lidským. V celém Komenského díle se tento pojem, lidskost, velmi často objevuje. Zajisté to souvisí s jeho láskou k člověku, s jeho humanismem, ba altruismem. Za připomínku stojí, že Komenský nazýval školy „dílny lidskosti“ („hominum officinae“). Pojem lidskosti k jeho osobě a k celému jeho dílu neodmyslitelně patří. Vlídlost a „otcovský přístup“, které jsou cítit také z jeho vychovatelských spisů, jsou přirozené a nepůsobí nijak vyumělkovaně. Jan Patočka se snaží v některých svých statích, hlavně ve statích s názvy *Lidskost Komenského* a *Jan Amos Komenský a dnešní člověk* přijít na to, co se za ní skrývá, a jaké jsou důvody jeho lidskosti, laskavosti.

Pro Patočku Komenského lidskost vzrostla z prožité nelidskosti a nouze. Komenský tyto nešťastné momenty zažil ve válkách a z tohoto zážitku se u něj objevilo vědomí o lidskosti člověka a o všech jeho svobodných a dobrovolných možnostech. Při návratu k lidskosti z těchto krutých svárů Komenského „vedla“ zejména vidina všech lidí, kteří se mají stát lidskými. V spise *Angelus pacis* Radovan Krátký o Komenském napsal: „*Komenský se odvážně staví proti těmto zvrácenostem, které byly páčány v Evropě i v zámoří, nečiní žádných rozdílů, neboť pro něho barevný či běloch, křesťan či člověk jiného vyznání je především člověk a z tohoto humanitního měřítka vychází vždy a měří všem stejně*“²⁶.

Svět, tak jak ho vidí a líčí Komenský, je světem člověku odcizeným a lidství v něm je naprosto zkomolené. Lidé zde místo skutečné moudrosti uznávají „marnost“, která svádí lidi svým povrchním viděním skutečnosti a svými klamy. Lidé si nasadí růžové brýle a nevidí pravou skutečnost. Tyto brýle znemožňují lidem vidět svobodným pohledem. Zmocňuje se jich tak bezdůvodná pýcha (protože si myslí, že se stali vlastníky pravé moudrosti), nenávist a agrese, což je

---

²⁶ KRÁTKÝ, R. *Úvod*. In: KOMENSKÝ, J. A. *Apoštol míru*, cit. d., s. 83.

právě „nesvobodný“ pohled na svět. To však není pravým účelem člověka. Svědomí by mělo lidi vést k universu, uspořádanosti a jednotě. Člověk se může stát universální bytostí, „všebytostí“, pokud ze své mysli vypudí onu nenávist a klamy. Bude-li nenávist nahrazena láskou a člověk se svěří a otevře celku, naplní tím svůj smysl. Komenský chtěl odpadnutí lidí od lidskosti překonat čistou láskou nejen k člověku, ale k celému světu.

Patočka píše, že jednou z věcí, díky které se Komenský udržuje v živé paměti dodnes, je demokratičnost jeho výchovatelské soustavy motivovaná ideou výchovy k lidskosti. Komenský požadoval, aby vzhledem ke stejné lidské přirozenosti měl bytostné právo na toto vzdělání naprosto každý člověk. Další věcí, která patří přirozeně k člověku a lidské podstatě je to, že člověk není v Komenského pojetí není odtržen od přírody, nýbrž k ní bytostně patří. Moderní filosofie naopak považuje člověka za pána přírody. V tomto moderním hledisku se objevuje malý nedostatek. Patočka píše, že zde chybí tzv. „vládnoucí lidskost“. *„Je třeba pochopit a posílit tuto vládnoucí lidskost, lidskost nikoli jako prostředek a sílu k využití, nýbrž jako něco smysluplného samo o sobě, ba jako samotné místo všeho smyslu“*²⁷. Znamená to, že vládnout by neměl kdokoliv jen proto, že je člověk. Vláda náleží takovému člověku, který si díky své lidskosti uvědomuje důležitost druhého člověka, přírody a celého okolního světa. Komenský měl u sebe na prvním místě člověka v celé své lidskosti. *„Komenský položil hlavní důraz na osvícení člověka, jeho rozumu, vůle, citu a svědomí“*²⁸.

To, co může učinit život člověka skutečně lidským, je výchova, protože člověk se lidským nerodí. Lidskost je potence člověka. Člověk se lidským stává až v průběhu svého života. Patočka napsal, že lidskost se vyskytuje v životě člověka jako možnost, poslání, kterého je třeba se chopit. Protože leží vně lidí, je mnohdy míjena. Člověk, který lidskost nemínul, vidí kolem sebe příznaky onoho zkomoleného lidství – války, disharmonie, spory. Naopak člověk, který ještě stále nevystoupil z labyrintu, se postupně stává pouhou věcí, která na sebe není

---

²⁷ PATOČKA, J. *Jan Amos Komenský a dnešní člověk*. In: Týž, *Komeniologické studie*, díl II. Praha: Oikoymenh, 1998, s. 354. Sebrané spisy J. Patočky, sv. 10.

²⁸ ČAPKOVÁ, D. *Úvod*, cit. d., s. 21.

schopna vzít odpovědnost a další výslovně lidské znaky. Těmto trpícím lidem je podle Komenského třeba pomoci, ale ne přísnou manipulací či příkazy. I zde Komenský odsuzuje násilí a nucení. Člověk se sám a svobodně musí stát lidským. Je třeba mu jen na této cestě pomoci, ukázat mu jeho příležitosti. Takovou pomocí se stává právě výchova v rukou vychovatele.

Výchova pak přivádí člověka k člověku, ukazuje mu smysluplnost světa a pomáhá mu uvědomit si pravé poslání lidstva. Ten, kdo na pouti k lidství člověka vede, je člověk, který již lidství objevil – vychovatel. Ten „...ukazuje úkoly, cíle, problémy, kterých je třeba se zmocnit, takže vyzývá k vlastní odpovědnosti, k samostatnému, samočinnému, svobodně se naplňujícímu životu“²⁹. Vychovatel si již uvědomil lásku k druhému člověku a také důležitost druhých. Je to člověk svobodný, snášenlivý a hlavně lidský. K tomu má dopomoci zatím ještě „nehotovým“ lidem, kteří se však již dobrovolně na cestu k lidství vydali.

Místo, kde má člověk mimo jiné nacházet svou lidskost, je celý svět pojatý jako škola. Aby byl člověk ale schopen se v této obrovské škole osvědčit, je nutná také škola v tradičním smyslu. „*Ve škole se vzdělávají mladí a nevzdělání lidé, aby nabyli plných a pravdivých obrysů lidskosti*“³⁰. V těchto školách se tedy mají vzdělávat a vychovávat všichni, kteří jsou vedeni k lidství. Výchova se pak stává důležitou, ba přímo hlavní záležitostí v životě člověka. Až díky výchově mohou existovat „věci lidské“. Ty, které jsou teď porušeny a mají být napraveny. Výchova k lidskosti³¹, jak upozorňoval Patočka, není nějaká speciální výchova, díky které člověk získá určité mravní hodnoty či ideály (např. ideál humanity).

Pro Komenského není prioritní vzdělávání pro budoucí povolání, ale vzdělání k lidství. Což ovšem neznamená, že pro něj není důležité vzdělávání, které vede k moudrosti. Takové vzdělávání k lidství chce Komenský stanovit. Výchova k lidství by měla znamenat, že si lidé uvědomí nejen svou lidskou podstatu a budou se jí řídit. Lidé by také měli vzít na vědomí rovnost všech lidí nejen mezi

²⁹PATOČKA, J. *Jan Amos Komenský a dnešní člověk*, cit. d., s. 356.

³⁰KOMENSKÝ, J. A. *Jak (se) učit*, cit. d., s. 48.

³¹Srov. PATOČKA, J. *Jan Amos Komenský a dnešní člověk*, cit. d., s. 357.

sebou (každý člověk má stejnou lidskou přirozenost), ale také před Bohem a jedinečnou svobodu každého člověka. V tomto vzdělávání se nijak nepracuje s individuálními schopnostmi nebo vlohami lidí. Je to výchova, která se týká každého člověka bez výjimky. Jak Komenský praví v *Obecné poradě*: „*Kdokoli se narodil člověkem, ať se učí žít jako člověk, nebo ať přestane být člověkem*“³². Je pouze na lidské svobodné vůli, zda se vydá na cestu dobra a lidství. Podle Komenského po uskutečnění nápravy bude přáním každého člověka vést život svobodný, mírumilovný a život orientovat podle „lidských“ hodnot .

Úkolem společnosti je postarat se, aby výchova a školské vzdělání nebylo nikomu odepřeno, jak hlásá Komenského demokratismus. Komenský říká, že společnost lidí je společností výchovy³³. Požaduje výchovu rozumem, nejen citem a vůlí. Patočka shledal, že vzorem je Komenskému pansofický člověk, který již bude universální, ve všech ohledech mírový. Lidskost je pro Komenského nesmírně důležitá totiž mimo jiné i při hájení míru. Tvrdí, že války jsou projevem zvířecím, a to, co přísluší lidem, je právě lidskost. Ve válkách není hlavně respektováno lidství v člověku, a tím pádem ani svoboda člověka.

Jako jiná Komenského přání a plány se také tento může zdát naprosto nerealizovatelný. Pro Komenského nehrálo životní roli přírodovědné a pozitivní vědění. Bylo pro něj důležité vzdělávání, které se přírodovědcům mohlo zdát zastaralé. Ale Komenský zkrátka věřil tomu, že celá společnost se má řídit z hlediska výchovy a tomu také podřizovat své cíle. Společnost má tedy být posuzována podle toho, jak dobře a dostatečně je v ní zabezpečena možnost výchovy. K nápravě lze dojít tehdy, když se všichni lidé ve společnosti stanou aktivními vykonavateli výchovy k lidskosti.

„Ale to, na čem Komenskému záleželo nejvíce, výchova jako způsob, jak člověka dovést k tomu, aby byl vskutku člověkem, je stejně živým problémem dnes

---

³² KOMENSKÝ, J. A. *Pampaedie*, kap. II., § 28, cit. d., s. 23.

³³ Srov. PATOČKA, J. *Jan Amos Komenský a dnešní člověk*, cit. d., s. 357.

jako za jeho dob“³⁴. Tento Patočkův citát dokazuje Komenského „nadčasovost“ v tom smyslu, že už tehdy v sedmnáctém století pochopil, jak je pro člověka důležitá výchova (a to nejen v dětství, ale po celý život), a to hlavně právě výchova člověka k plnému lidství. Společnost se dnes sice již změnila (např. po technické stránce, v lékařství, a také v podobách škol), ale naléhavost otázky výchovy a vzdělávání je stále stejně zásadní.

---

³⁴ Tamtéž, s. 359.

4. Svoboda a tolerance ve všenápravném plánu J. A. Komenského

Komenského nejrozsáhlejší spis, jenž se zabývá nápravou, která má vést k obnovení svobody člověka, lásky a tolerance, je *Obecná porada o nápravě věcí lidských* (zvláště šestá část *Panorthosia*; *orthosie* znamená náprava, a *panorthosie* je proto universální, všeobecná, úplná náprava). Komenský *Panorthosii* charakterizuje jako: „Rozumové zkoumání, jak by již jednou konečně roztržky, spletnosti a násilnosti (neblahé to základy všech zmatků, zoufalství a zániků na světě) mohly vyústit ve všeobecnou jednotu, jednoduchost a dobrovolnost, trojjedinou to cestu spásy jakoby přicházející od věčného jediného, pravdivého a dobrého“³⁵. Nápravou se tedy mají obnovit všechny dobré, správné a „božské“ věci, které jsou zkaženy. Komenského cílem bylo, aby tato náprava vyústila v obnovení svobody člověka, v nastolení spravedlnosti, tolerance a pravé víry.

Jan Patočka Komenského *Obecnou poradu* nazýval „opus grande“. Podle Patočky je toto dílo myšlenkově rozsáhlou soustavnou syntézou sedmnáctého století, která se zabývá člověkem, společností, ale také přírodou.³⁶ Komenský zde samozřejmě své myšlenky nápravné odůvodňoval theologicky. *Obecná porada* je náčrt, který má napravit celé lidstvo, a to na základě reformy „věcí lidských“. Při samotném procesu nápravy chtěl Komenský klást důraz především na svobodu, spontánní činnost a přirozenost člověka. Jak sám Komenský říká, *Obecná porada* „je teorie nejširší sociální nápravy všech a všeho veskrze, nápravy jednotlivců i sociálních celků, nápravy věcí lidských zabezpečené také institucionálně z hlediska mezinárodního, s cílem vytvořit světové mírové společenství“³⁷.

V Komenského díle je patrné jeho optimistické vidění budoucího věku. Komenský věřil, že prvotním hříchem a odpadnutím od Boha člověk není zkažen

³⁵ KOMENSKÝ, J. A. *Panorthosia*, *Vstup*. § 7, cit. d., s. 256.

³⁶ Srov. PATOČKA, J. *Jan Amos Komenský a dnešní člověk*, cit. d., s. 149.

³⁷ ČAPKOVÁ, D. *Komentář*. In: KOMENSKÝ, J. A. *Panorthosia*, cit. d., s. 437.

natolik, aby již nemohla být možná náprava. Toto postupné odpadnutí člověka od původní dokonalosti bylo způsobeno tím, že člověk, přestože je nejdokonalejším stvořením, se vůbec nezajímá o to, kvůli čemu byl stvořen. A člověk byl stvořen především ke svobodě a svobodnému jednání. Proto nesnáší donucování, protože je schopen dělat to, co chce. Díky rozumové přirozenosti se lidské puzení přiklání jen k tomu, co si sám člověk vymezí jako cíl. Proto hlavní věcí, která musí podle Komenského vymizet, je slepé následování člověka, který zrovna jde ve vedení. Lidé se tak nijak nestarají o zlepšení stávajících poměrů. Nechtějí si ani připustit, že by lepší stav mohl být, protože to je to odlišné, tudíž to špatné. Toto trvání na špatných zvyklostech má podle Komenského kořeny v otupění lidí, lhostejnosti (ta pochází z předpojatosti, že lidé jsou vlastníkem dobra a pravdy) a nakonec to je přílišné se zaobírání vlastními věcmi a odsuzování cizích.

Reformace má být oproštěna od násilí, a naopak se má do nápravy zahrnout jasnost a dobrovolnost v rozhodování. Proces napravování bude tedy provázen svobodou myšlení i jednání. Po uskutečnění reformy má být úplně vše uvedeno zpět ke svobodě. Napravený nový člověk bude „*svobodný, zbaven všeho vnějšího donucení, bude žít v přísném řádu, a proto též v univerzálním společenství, ve společenství všech*“³⁸.

Pokaženost Komenský viděl skutečně ve všech sférách lidských, protože školy již nevedou lidi k moudrosti, církve ke zbožnosti a obce k míru a pokojnosti („...*všechny tyto stáje lidských společností jsou nadmíru hyzděny hnojem špatného cíle*“³⁹). To, k čemu mají tyto „věci lidské“ směřovat, je z lidské přirozenosti mír, svoboda a snášenlivost. Nápravu chtěl Komenský uskutečnit tak, aby bylo stále respektováno lidství v člověku, totiž právě nenásilně. Nic nemůže být člověku vnucováno násilím. Náprava musí být dobrovolná a musí probíhat všeobecně, protože příčiny porušení a zmatků jsou právě částečnost, složitost, násilnost. Porušením svobody člověka násilím se narušila také jeho

---

³⁸ PATOČKA, J. *Komenského Všeobecná porada*. In: Týž, *Komeniologické studie*, díl II, cit. d., s. 154.

³⁹ KOMENSKÝ, J. A. *Panorthosia*, kap. III., § 26, cit. d., s. 284 – 285.

přirozenost. Svými koncepty chtěl Komenský tuto svobodu lidem navrátit. Na druhou stranu si byl ale vědom, že je možné přirozenou svobodu zneužít a ze svobody by se stal zmatek a chaos.

Svými nápravnými plány chtěl Komenský dovést stávající společnost ke společnosti nové, která bude obnovena na principu jednoduchosti a dobrovolnosti, na principu svobodného jednání. Komenský se snažil, aby jeho všenápravné plány byly snadno pochopitelné pro všechny lidi, aby všichni k těmto plánům přistoupili a vydali se tak dobrovolně na cestu míru, jednoduchosti a pokoje.

Komenský nabádá k tomu, aby se „věci lidské“ sjednotily. Poté by měla existovat jediná filosofie, jediné náboženství a jediná politika. Pravá filosofie by již neobsahovala prvky jiných filosofických směrů, např. aristotelismu nebo platonismu. Jediné náboženství, které má být, je křesťanství (ne luteránství nebo kalvinismus). A nakonec všichni lidé mají být spoluobčany ve svobodném celosvětovém státu (lidé se již nemají dělit na Němce či Francouze). Komenský tedy chce nápravu na základě svobodné volby člověka, ale přesto striktně chtěl odstranit veškeré rozdíly. Reforma „věcí lidských“ má zrušit u lidí sektářství nebo stranicství. Náprava má být ukončena tím, že lidé budou shromážděni pod jedním náboženstvím, politikou a filosofií. Takto lidé budou podle Komenského svobodni.

Prvním impulsem, že je náprava již naprosto neodkladná, je to, že si sami někteří lidé uvědomují všudypřítomné zlo, a proto sami chtějí změnu. Mnohé pokusy už proběhly, ale minuly se účinkem. Pro Komenského je při nápravě nepostradatelná pomoc Boha, ale na druhou stranu je nutné, aby ruku k dílu přiložil také člověk, protože když se člověk sám nebude chtít napravit, tak se nezmění. Důležitá je tedy sebenáprava. „*Neboť obecná náprava nepůjde kupředu, nenapraví-li se jednotlivci každý zvlášť; vždyť souhrn se skládá z jednotek*“⁴⁰. Důležitost sebenápravy tkví v tom, že se navrátí ke svobodě myšlení. Hlavním bodem napravení sebe sama je, aby se člověk cítil dobře

---

⁴⁰ Tamtéž, kap. XX., § 2, s. 369.

fyzicky i duševně, protože poté se bude k druhým lidem a také k Bohu chovat mírově, pokojně a láskyplně. Sebenáprava má mimo jiné také směřovat k co největší podobnosti s Bohem, tzn. přibližovat se k obrazu božímu.

Cesta nápravy nebude samozřejmě vůbec jednoduchá, ale lidé by měli být vedeni vidinou výsledku, což má být „...osvícený, nábožný a pokojný věk“⁴¹. A protože jde o poradou společnou, Komenský si přeje, aby se na ní podílelo co nejvíce lidí. Nesouhlasí se stylem jednání „o nás bez nás“. Tato aktivní spoluúčasť je výsada od Boha, kterou uložil všem lidem obecnou svobodu. Komenský si také myslí, že veřejné přizvání k této plánované konzultaci bude pro ostatní mnohem efektivnější, a hlavně hromadné snažení je účinnější, než kdyby jeden člověk preferoval zájmy své a své země, nebo své náboženské skupiny, protože „...společné dobro je omezováno zájmy skupin“⁴². Společně je také možné si uložit cíl, a to takový, který bude působivý pro všechny, a proto se všichni budou snažit všemožnými prostředky o jeho naplnění. Z Komenského výzev, aby lidé zanechali svého egoismu, také plyne požadavek, aby se na poradě nic pevně nerozhodovalo, jestliže o tom nebudou všichni vědět.

Při nápravě se věci mají navracet do původně dobrého stavu, a to by přece měli všichni lidé chtít. I přesto se objevují v tomto procesu překážky. Mnoha lidem je proti mysli podvolit se celku. Je to sobeckost a egoismus lidí, které znesnadňují proces nápravy, protože tím utlačují přirozenou svobodu druhých lidí a preferují jen tu svou. Ale náprava musí začít právě u lidí, jak dokazuje výrok, který čteme v *Panorthosii*: „Čili, jako se porušení stalo na zemi, tak se i náprava staniž na zemi, ne teprv na nebi. A jako se porušení stalo na počátku věků, tak se náprava staniž na konci věků. Jako se porušení stalo dokonale, odvrácením celé lidské podstaty od Boha, tak se staniž i náprava dokonale, navrácením celé lidské podstaty k Bohu“⁴³. Taková náprava musí probíhat u všech lidí a nesmí z ní být nikdo vyloučen. Komenský to stručně charakterizuje takto: žádoucí je náprava všech, ve všem a všestranně (omnes, omnia, omnino).

---

⁴¹ ČAPKOVÁ, D. *Úvod*, cit. d., s. 19.

⁴² Tamtéž, s. 23.

⁴³ KOMENSKÝ, J. A. *Panorthosia*, kap. II. § 16, cit. d., s. 268.

To ukazuje opět také Komenského demokratickou stránku a snahy o toleranci, protože nechtěl ze svého plánu nápravy vyloučit žádnou společenskou vrstvu, žádnou národnost nebo např. náboženskou menšinu. Žádnému člověku nesmí být odepřena možnost nápravy, a tím navrácení svobody a možnosti volby.

„V Poradě zdůraznil Komenský při nápravě lidské rozhodování, svobodu volby a řízení sebe sama, aby lidé uměli, mohli a chtěli...“⁴⁴. To nejspíš nejlépe vystihuje obsáhlé „poradní“ dílo. Reforma „věcí lidských“ a společnosti má lidem navrátit jejich přirozenost, zejména svobodu.

---

⁴⁴ ČAPKOVÁ, D. *Komentář*, cit. d., s. 444.

5. Svoboda, tolerance a úsilí o všeobecné smíření

Důležitou součástí Komenského všenápravných plánů byly také irénické snahy, totiž snahy o mír. Komenský dychtivě toužil po všeobecném smíření. Nejlepší cestou ke všeobecnému smíření a ukončení všech válek je podle Komenského snášenlivost. Problém ovšem viděl v tom, že lidstvo se nemůže dohodnout na obyčejných věcech, na nich (lidech) samotných, a ani na Bohu. Komenský vyzýval: „*My, celé lidstvo, jsme jedním pokolením, jednou krví, jednou rodinou, jedním domem. Proto stejným právem jako část pomáhá celku, jako úd pomáhá všem ostatním údům těla, jako příslušník jedné rodiny pomáhá celé rodině, máme i my pomáhat svým druhům*“⁴⁵. Také dokládal pomocí Bible, že náprava a smíření musí probíhat u všech. Tam se píše, že Syn Boží posílal posly, kteří měli hlásat spásu do celého světa ke všem, ne jen k některým.

Významným irénickým dílem je *Angelus pacis*. Jsou zde naznačeny také reformační myšlenky. Komenský se snažil poukázat na problémy (boj o vládu nad mořem, spory celé civilizace), které se společnost snažila vyřešit, ale mnohdy to nebylo v jejích silách. Komenský proto mírové snahy zaměřuje hlavně na politiku a náboženství. Uzavření míru mezi tehdy bojující Anglií a Nizozemím bylo prvním krokem v plánu jeho nápravy. V tomto díle je cítit Komenského důvěra v budoucnost. Jan Patočka napsal, že Komenský byl „mužem nadějí“. Komenský sám sebe nazýval „*desideriorum vir*“ – muž touhy.

V díle *Angelus pacis* ukázal bezdůvodnost, zbytečnost a marnost válek. „*Štěstí jednotlivého národa není nakonec možné jinak než v celkovém míru ...*“⁴⁶. Patočka v Komenském spatřoval prvního filosofa mírové harmonie, neboť své mírové plány vyvozoval ze samotné podstaty světa. Nechtěl stavět pouze vzdušné zámky, ale v naplnění svých mírových a nápravných projektů opravdu věřil.

---

⁴⁵ KOMENSKÝ, J. A. *Apoštol míru*, cit. d., s. 110.

⁴⁶ PATOČKA, J. *Doslov ke knize Posel míru a blaha národů*. In: Týž, *Komeniologické studie*, díl I. Praha: Oikoymenh, 1997, s. 127. Sebrané spisy J. Patočky, sv. 9.

Spis *Angelus pacis* je určen vyslancům, kteří jednali v nizozemské Bredě o ukončení anglicko-nizozemské války. Tyto vyslance nabádal, aby jednali ve shodě se svým jménem – a to jest andělé, kteří zvěstují mír. Podle něj se mají řídit výrokem z Bible: „*Mír tomuto domu*“ [Luk. 10, 5]; Komenský tento výrok ještě rozšiřuje na: „*Mír této zemi. A dodejte: mír i jiným křesťanským národům, mír celému světu ...*“⁴⁷. K míru Komenský touží svými plány dovést opravdu všechny země. Ani zde nechce nějakou zemi vyloučit kvůli odlišnosti. A protože byl do války zatažen kvůli Anglii a Nizozemí skutečně celý svět, ukončení válčení by tedy opravdu prospělo všem. Konec války by byl i ku prospěchu samotnému Bohu, protože by už neměl důvod si naříkat nad lidskou nesmiřitelností (která je na rozdíl od člověka nesmrtelná).

Při jednání musí vyslanci jednat ve jménu křesťanství, ve jménu evangelia. Komenský vyslance vybízí, aby jednali pouze o otázce míru. Aby se vyslancům nemuselo vytýkat, že „*neznali cestu míru*“⁴⁸, mají čerpat z biblických a mýtických příběhů. Naděje na mír se ale může objevit až tehdy, stanou-li se z křesťanů skuteční křesťané. To znamená, že budou lidmi spravedlivými, tichými, milosrdnými. Budou to lidé, kteří neurážejí, ale milují své bližní, budou pravdomluvní a konající vše, co po nich požaduje Kristus.

Další argument obhajující mír je takový, že Angličané a Nizozemci by byli silnějšími, kdyby spojili své síly. Když budou společně šířit svobodu, budou mít větší šanci osvobodit ostatní lidi ze stálého útlaku, který na ně upadl kvůli válce. „*A protože jste ukázali, co dokáží vaše síly, jestliže se postaví proti sobě, bude čas ukázat, co dokážete, jestliže se spojíte*“⁴⁹.

Cesta k přátelství nemusí být jednoduchá. Podle Komenského se má zapomenout na učiněné nespravedlnosti a nemají se jítřít staré rány, jak doporučuje také při cestě k vzájemné toleranci. Každý spravedlivý člověk, pokud si je vědom, že provedl něco v nesouladu se svým svědomím, má se to snažit co nejvroucněji napravit. Člověk musí být ochotný věci napravovat. Tato veřejná

---

⁴⁷ KOMENSKÝ, J. A. *Apoštol míru*, cit. d., s. 192.

⁴⁸ Tamtéž, s. 195.

⁴⁹ Tamtéž, s. 199.

porada a náprava poté povede podle Komenského ke všeobecnému smíření. Jednání o nápravě a ukončení války musí být mírumilovné, přestože každý by mohl mít různé výtky a námitky. Sám Bůh, jako všechny a všechno stvořil, tak je v jeho moci nechat lidi se úplně navzájem zničit, jako trest za války a ubližování druhým lidem. Ale Bůh chce být Bohem světa, kde vládne mír a souznění, a proto je jeho přáním dovést celé lidstvo právě k míru a následné svobodě všech lidí. Také Kristus boje a války zavrhnul. Křesťané mají svůj život řídit dle Bible, kde se mimo jiné píše: „*Neodporujte zlému. Ale udeří-li tě někdo v tvář pravou, nastav mu i levou. A chce-li se někdo s tebou soudit a brát ti sukni, nech mu i plášť [Mat. 5, 39. 40 atd.]. Tomu je podobné ono apoštolské: Sledujme to, co slouží k míru a vzájemnému povznesení [Řím. 14, 18]. Jestliže pokrm pohoršuje bratra mého, nebudu jísti masa na věky, abych nepohoršil bratra svého [1. Kor. 8, 13]*⁵⁰. Komenský v *Angelus pacis* napsal, že člověk musí být schopen ustupovat kvůli míru ze svého práva, protože mír tvoří základ světa, kde jsou lidé svobodní a panuje mezi nimi snášenlivost a láska. Člověk nemůže kvůli ješitnosti nebo žádostivosti trvat pevně na svém.

Lidé musí potlačit svou chtivost, ze které pramení války, touha ovládat a vlastnit. Člověk nikdy nemůže vlastnit a násilím ovládat druhého, rovněž svobodného člověka. To, oč by měli křesťané usilovat, není materiální bohatství, ale vyrovnaná mysl a jednání podle vlastní přirozenosti. K lidské přirozenosti náleží podle Komenského již mnohokrát zmiňovaná svoboda, láska, skromnost nebo např. jednání z vlastní vůle.

Na počátku cesty k nalezení opětovné lásky mezi lidmi stojí smíření. První, s kým se lidé musí smířit, je Bůh. „*A jestliže někdo hledá mír u lidí, nedosáhne předtím vnitřního míru s Bohem, oklame sám sebe a nenajde žádný mír, protože pro bezbožné není mír, jak praví Hospodin [Iz 48, 22]*“⁵¹.

Podle Komenského je důležité vnést mír a všechno, co s mírem souvisí (svobodu, snášenlivost, lásku), do celého světa. Podle Komenského se to má

---

⁵⁰ Tamtéž, s. 202.

⁵¹ Tamtéž, s. 208.

pověst právě díky obecné poradě a následující všeobecné nápravě. Po nápravě „věcí lidských“ si již lidé budou vědomi skutečné pravdy a této pravdě se nebudou vzpírat. Lidé jasně i díky světlu uvidí sebe a ostatní lidi jako svobodné bytosti, které mezi sebou pojí láska k Bohu a k druhým lidem, a usmířený svět plný pouze dobře konajících lidí.

Patočka o Komenském napsal, že nebyl pacifistou, který by byl plně nestranným, ale stál vždy na straně slabších a utlačovaných. Komenský tvrdil, že když se lidé neobrací za mírem, jsou uvězněni v labyrintu světa. Vyjádřením tohoto labyrintu a pomatení člověka jsou právě války. Ale není možné chtít prosadit mír a své právo za každou cenu, na úkor druhých. Patočka ve svých studiích Komenského pojetí míru charakterizoval takto: „*Ne mír za každou cenu, mír, který je ve skutečnosti jen mír hřbitova, poddanství, vlády tyranie, a to znamená falše, nepravdy, bludů*“⁵². Komenský nechce mír za cenu lidského života, utrpení a nesvobody.

V rámci svého pacifismu (zde se přesněji ukazuje návaznost na křesťanský pacifismus) se Komenský odvolává mimo jiné k odkazu apoštola Pavla: „*Nedej se přemoci zlem, ale přemáhej zlo dobrem*“ [Ř 12,21]. Člověk, který „odpoví“ zlu a špatnostem jejich zbraněmi, sejde z cesty svobody a mírumilovnosti. Komenský celou svou bytostí odmítal všechny války a všechno násilí, a to také v případě, že by se jím měla hájit pravda, mír či samotná svoboda. Komenský věřil, že zlo je možné přemoci jinými nenásilnými metodami. Komenského nástroje, jak přemoci zlo a války, je všeobecná náprava lidí, láska, tolerance a mírumilovnost.

„*Komenský se k myšlence křesťanského pacifismu opětovaně a s velkým zaujetím hlásil. Pacifismus svou radikální výzvou k nenásilí, smíření, odpouštění, lásce a toleranci do jeho myšlení organicky zapadal*“⁵³. Je to opětovně důkaz hlubokého náboženského přesvědčení Komenského, které dokazoval mnohými návaznostmi na Bibli.

---

⁵² Patočka, J. *Komenského mírové úsilí*. In: Týž, *Komeniologické studie*, díl III, cit. d., s. 594.

⁵³ SOUDILOVÁ, V. *Komenského filosofie nenásilí*. In: PALOUŠ, R., SOUDILOVÁ, V. *Comenius redivivus. Příspěvky k filosofii výchovy*. Praha: UK Karolinum, 1991, s.44. *Studia paedagogica*, roč. 6.

6. Svoboda a tolerance ve vševýchovné nauce J. A. Komenského

Respektování svobody druhého člověka, tolerance, láska, to vše jsou také důležité principy Komenského výchovné nauky. Tyto zásady často připomíná ve svém rozsáhlém pedagogickém díle. Pedagogické plány neměly být izolovány od plánů na nápravu. „*Zařazení vychovatelství do všenápravného plánu děje se nápravou jedince, rodiny, školy, církve a státu, realit, jež se v sobě vzájemně obracejí*“⁵⁴. Zde tedy ukazuje, že tyto aspekty od sebe nelze oddělit. Stejně tak napsal Komenský ve *Velké didaktice*, že čím více bude vzdělaných lidí, tím značně vzroste rozvoj lidských věcí. Ve stejném díle se zmiňuje o tom, že právě vzdělanost dovede člověka k lidskosti. Výchova a vzdělání mladých lidí má podle Komenského zabránit naprosté zkáze lidstva, protože pro vzdělaného člověka bude postrádat smysl lidi zabíjet, odpírat jim jejich svobodu nebo např. chovat se k druhým nesnášenlivě kvůli odlišnostem.

V *Informatoriu školy mateřské* Komenský požadoval, aby výchova a náprava začaly u dětí, které jsou budoucností nové společnosti. V tomto díle radí rodičům jen ve výchově dětí předškolního věku. Jeho pozdější dílo *Pampaedie* (čtvrtý svazek *Obecné porady*) již není pouhým poučováním a dáváním rad, ale dílem plně pedagogickým, jež nám ukazuje, jak učinit člověka skutečně lidským, vychovaným a vzdělaným. Patočka ve svém díle formuloval tezi, že pro Komenského znamená Vševýchova (*Pampaedie*) universální vzdělávání celého lidského pokolení a že požaduje výchovu v průběhu celého života (nejen v dětském a dospívajícím věku). Patočka také upozorňoval, že „*výchova je mu klíčem světa, svět je světem výchovy*“⁵⁵. Výchova a vzdělávání nejsou pro Komenského jen pouhé doplňující a uměle vytvořené disciplíny. Výchova a vzdělávání patří bytostně k celému světu a zároveň ke každému jednotlivci.

---

⁵⁴ PATOČKA, J. *Pedagogika Komenského v období všenápravném*. In: Týž, *Komeniologické studie*, díl III, cit. d., s. 511.

⁵⁵ PATOČKA, J. *Filosofické základy Komenského pedagogiky*. In: Týž, *Komeniologické studie*, díl I, cit. d., s. 198.

V *Pampaedii* Komenský radí, jak vychovávat všechny lidi (omnes), ve všech možných věcech (omnia) a všemi možnými prostředky (omnino). Komenský tedy nechce ze svého výchovného plánu vyloučit žádného člověka. Jako na mnoha jiných místech je z tohoto díla cítit Komenského demokratičnost. Komenský ani ve výchově a vzdělávání nechce potlačovat jednoho člověka na úkor druhého (nebo preferovat člověka na základě určitých vlastností či „znaků“), a omezovat tím svobodu člověka (stejně demokratické tendence se u Komenského objevují v procesu nápravy). V *Pampaedii* Komenský ukazuje člověka, který je jak prostředkem, tak cílem vzdělávání. Člověk je také ten, díky kterému se napraví a zdokonalí společnost. Vzdělání má člověka dovést k morální, sociální a duchovní harmonii. Skrze vzdělávání se má plně rozvinout úcta k životu a druhým lidem. Hlavně se má také zakořenit lidská svoboda a samostatnost volby.

Komenský věřil, že vzděláváním se lidé ze svého neúplného lidství stanou skutečným obrazem božím, a tak dosáhnou svého cíle. V Komenského vševýchovné nauce jsou vidět jasně obrysy tolerance. Nikdo totiž nesmí být vyloučen z možnosti vzdělávání. „*První, čeho si přejeme, jest, aby tak plně a k plnému lidství mohl být vzděláván ne nějaký jeden člověk nebo několik jich nebo mnoho, nýbrž všichni lidé vespolek i každý zvlášť, mladí i starí, bohatí i chudí, urození i neurození, mužové i ženy, zkrátka každý, komu se dostalo údělu narodit se člověkem, aby konečně jednou bylo celé lidské pokolení vzdělané ve všech věkových stupních, stavech, pohlavích a národech*“⁵⁶. Komenský říká, že každý, kdo má lidskou přirozenost, má právo na vzdělání. Možnost vzdělávání a všechny prostředky, jak vzděláváním dovést člověka k lidskosti, jsou dány úplně všem. Kterýkoli člověk se tak může stát nejen lidským a vzdělaným, ale také moudrým. Každému člověku na celém světě byly dány nástroje, díky kterým je možné se vzdělávat. Mezi ně patří smysly, mysl, srdce, jazyk a ruce. Mimo jiné je člověk již stvořen tak, aby měl v sobě určitý kousek rozumu, díky kterému je schopen samostatného rozvažování, a proto nemusí ve svých úsudcích

---

⁵⁶ KOMENSKÝ, J. A. *Pampaedie*, kap. I., § 6, cit. d., s. 15.

záviset na nikom a ničem jiném. Člověk je tedy schopen se spoléhat na vlastní svobodnou volbu a rozhodování. To lze vzděláváním zdokonalovat. Komenský touží člověka navrátit k tomuto stavu (tedy k tomu, jak byl člověk stvořen Bohem), kdy se může sám svobodně rozhodovat a nucením se nepodřizovat rozhodnutím jiných.

Když se lidé přestanou utápět ve své nevědomosti a začnou se dobrovolně vzdělávat, budou tak blíže Bohu, předobrazu svého stvoření. Tím, jak se člověk stále zdokonaluje, přibližuje se Bohu. K tomuto zdokonalování člověk musí využívat rozdíl, který je mezi ním a zvířetem. Lidé se nejvíce odlišují od zvířat svobodným jednáním, rozumem a řečí. Při nakládání se získanými vědomostmi je všem lidem samozřejmě ponechána svoboda. *„Mnoho záleží na tom, aby se lidé učili a dovedli svobodně, podle vlastního uvážení volit věci správně pochopené a svobodně s nimi nakládat tak, aby nikde nebyl porušován Boží obraz v člověku, nejméně v té věci, kde se nejvíce dovršuje, ve svobodě volby“*⁵⁷. Právě vzdělávání udělá z člověka rozumnou bytost, která se díky rozumu bude schopna svobodně rozhodnout pro věci dobré. Tato volba bude možná, protože si bude člověk vědom toho, co je špatné a zlé.

Reforma vzdělání a výchovy učiní člověka nejen moudrým, ale také vysoce mravným. Člověk bude ovládat nejen sebe sama, ale rovněž vést na základě rozumu také druhé lidi. Člověk, který bude úspěšně mravně vychován, si bude dobře uvědomovat, že pouze svobodným řízením lze druhé lidi učinit poslušnými.

Při vzdělávání žák nemůže být hotový v celé své možnosti. Musí se svobodně vyvíjet při kontaktu s pedagogy, kteří jsou povinni v první řadě dbát důstojnosti své i svého žáka. Studenti v Komenského pojetí nejsou jen materiálem, který se má zpracovat do určité žádoucí formy, ale každý žák je brán jako jedinečné individuum, neopakovatelná bytost.

Na Komenského pojetí souvislosti vzdělávání a svobody je třeba pohlížet také z opačného hlediska. Vzdělávání a výchova, jak bylo řečeno, člověka pomáhá

---

⁵⁷ Tamtéž, kap. III., § 20, s. 27.

přivést zpět ke svobodné přirozenosti. Ale důležitý je také samotný proces vzdělávání, který se může zvrhnout špatným směrem a rodící se svobodu v člověku úplně potlačit. Důležitou postavou je zde učitel, vychovatel, který má podle Komenského povinnost vést žáka podle principů snášenlivosti, dobrovolnosti a hlavně nenásilnosti. Podobně jako u nápravy žáka nelze přinutit ke vzdělávání násilím. „*Aby se to vzdělání dalo bez ran, bez tvrdosti a bez jakéhokoli nucení co nejlehčeji, co nejmileji a jaksí samo od sebe*“⁵⁸. Při vzdělávání musí být brán ohled na osobnost žáka, na jeho vlastní názor a nesmí být potlačována jeho přirozená svoboda a lidská podstata. Hlavní Komenského vychovatelskou metodou byla právě metoda přirozená. Metoda a cíl vzdělávání „...*musí být vyvozen z povahy člověka, z povahy světa, z povahy vyučování*“⁵⁹. Ani zde Komenský nesouhlasí s přísným řízením se nařízeními druhých lidí a s bezduchým podřizováním se těmto „rozkazům“.

Závěrem pohlédneme na jednu charakteristiku Komenského z pera současných komeniologů, jež příhodně shrnuje veškeré vzdělávací a výchovné snahy Komenského: „*Úkol řešit problém dobra a zla, úsilí osvobodit člověka z omezujících vazeb náboženských, mravních, společenských a národnostních, snaha o jednu, nikoli o dvojí pravdu, osobní odpovědnost, láska k lidem, soustavná výchovná péče o děti i dospělé, snášenlivost a mírumilovnost, kázeň a řád v rodině, ve škole i v církvi-to jsou principy, které ovlivnily vychovatelskou teorii i praxi Komenského*“⁶⁰. Člověk se měl díky vzdělání stát svobodnou bytostí, která byla schopna pomáhat ke svobodě druhým lidem tím, že může ukazovat co je dobré nebo špatné. Ale k „výběru“ mezi dobrým a špatným druhého člověka nenutil, jen ukázal možnosti. Učený člověk mohl také racionálně zdůvodnit zbytečnost a krutost válek. Vzdělaný člověk je pro Komenského bytost tolerantní, láska pro něj není pouhý prázdným významem. Je si vědom své lidskosti, díky které je skutečným svobodným

⁵⁸ SOUDILOVÁ, V. *Filosofické základy Komenského pedagogiky*. In: PALOUŠ, R., SOUDILOVÁ, V. *Comenius redivivus*, cit. d., s. 86.

⁵⁹ PATOČKA, J. *Didaktika a pansofie. Studie k filosofii výchovy J. A. Komenského*. In: Týž, *Komeniologické studie*, díl III, cit. d., s. 161.

⁶⁰ KRÁLÍK, S. et al. *Otázky současné komeniologie*. Praha: Academia, 1981, s. 152.

člověkem. A především podle Komenského na vzdělaných lidech stojí možnost reformy společnosti a celého světa.

Komenského pedagogika se neomezuje na pouhé diktování školských osnov, přesného znění, co by měli studenti znát. Pedagogika je u něj součástí velkého celku nápravy. Pro Komenského stojí na počátku procesu vzdělávání a výchovy tolerance, která umožňuje každému člověku se vzdělávat ve všem. A samozřejmě všemi způsoby, které lidé mají k dispozici. Vzdělaný a vychovaný člověk poté otevírá cestu k nápravě společnosti a „věcí lidských“, tzn. ke svobodě, dobrovolnosti, míru a všeobecné lásce.

Závěr

Jan Patočka v jedné ze svých statí přesně formuloval cíl Komenského snažení, který výstižně charakterizuje i obsah mé práce. Podle Patočky Komenského záměrem byla aplikace „*postupného zlidšťování, humanizace, stavení nelidskosti smazáním neharmonické, rozporné minulosti, zavedením vzájemné snášenlivosti a vzájemným usmířením všech*“⁶¹.

Komenského základním přáním v celém jeho nápravném snažení bylo, aby se každý člověk stal opět sám sebou, tzn. aby se člověk stal takovým, jakým byl stvořen. Všichni lidé si mají uvědomit, že naprosto každý člověk má lidskou podstatu, a tím pádem lidskou přirozenost. K této přirozenosti patří hlavně svoboda jedince, která nesmí být nikým znásilňována nebo úplně zabita. Komenský chtěl svými návrhy tuto svobodu lidem zachránit a navrátit.

Člověk však podle Komenského nemůže pouze pasivně vyčkávat, až nápravu vedoucí k opětovné svobodě provedou ostatní lidé. Každý člověk bez výjimky by se měl na procesu nápravy aktivně podílet. První krok měl být takový, že lidé napraví sebe sama. Poté lidé do díla reformy vstoupí dobrovolně, z vlastní vůle se budou vzdělávat, stanou se lidskými, tolerantními a mírumilovnými. Po nápravě lidí, „věcí lidských“ a celé společnosti se z člověka stane zase bytost samostatná (podřízena pouze Bohu), osvobozená od příkazů druhých lidí a společnosti, i od válek a utrpení.

Proto Komenský vypracoval nápravná a poradní díla, která měla pomoci dovést k obnovení svobody nakonec všechny lidi. Což bylo Komenského celoživotním snem.

---

⁶¹ PATOČKA, J. *Didaktika a pansofie. Studie k filosofii výchovy J. A. Komenského*, cit. d., s. 186.

Použitá literatura

A. Primární literatura

KOMENSKÝ, J. A. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, sv. I. 1. vydání. Praha: Svoboda, 1992. 563 s. ISBN 80-205-0226-2

KOMENSKÝ, J. A. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, sv. II. 1. vydání. Praha: Svoboda, 1992. 500 s. ISBN 80-205-0227-0

KOMENSKÝ, J. A. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, sv. III. 1. vydání. Praha: Svoboda, 1992. 594 s. ISBN 80-205-0228-9

KOMENSKÝ, J. A. *Apoštol míru*. 1. vydání. Praha: Československý spisovatel, 1949. 229 s.

KOMENSKÝ, J. A. *Jak (se) učit*. 1. vydání. Praha: Mladá fronta, 2004. 124 s. ISBN 80-204-1123-2

B. Sekundární literatura

KOLEKTIV AUTORŮ ENCYKLOPEDICKÉHO INSTITUTU ČSAV. *Ilustrovaný encyklopedický slovník*, díl III (Pro-Ž). 1. vydání. Praha: Academia, 1982. 975 s.

KRÁLÍK, S. et al. *Otázky současné komeniologie*. 1. vydání. Praha: Academia, 1981. 197 s.

PALOUŠ, R., SOUDILOVÁ, V. *Comenius redivivus. Příspěvky k filosofii výchovy*. 1. vydání. Praha: UK Karolinum, 1991. 98 s. *Studia paedagogica* č. 6. ISSN 0862-0202

PATOČKA, J. *Komeniologické studie*, díl I. 1. vydání. Praha: Oikoymenh, 1997. 426 s. Sebrané spisy J. Patočky, sv. 9. ISBN 80-86005-52-6

PATOČKA, J. *Komeniologické studie*, díl II. 1. vydání. Praha: Oikoymenh, 1998. 396 s. Sebrané spisy J. Patočky, sv. 10. ISBN 80-86005-03-4

PATOČKA, J. *Komeniologické studie*, díl III. 1. vydání. Praha: Oikoymenh, *Filosofia*, 2003. 671 s. Sebrané spisy J. Patočky, sv. 11. ISBN 80-7298-079-3

PRAŽÁK, F. *Komenský osobnost a dílo*. Brno: Rolnické tiskárny, 1920. 47 s.

SOKOL, J. *Malá filosofie člověka a slovní filosofických pojmů*. 5. vydání. Praha: Vyšehrad, 2007. 411 s. ISBN 978-80-7021-884-6

TRETERA, I. *Nástin dějin evropského myšlení (vybrané kapitoly)*. 5. vydání. Praha: Paseka, 1999. 374 s. ISBN 80-7185-819-6